SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Dalloul Zaynab

KOVÁSZNAI SÁNDOR, AZ ELFELEDETT JANUS-KOMMENTÁTOR

PhD értekezés tézisei

Témavezető: Szörényi László egyetemi tanár

Szeged, 2008.

I. A KUTATÁSI TÉMA

A kutatási témámat egy véletlennek köszönhetem. A máig mérvadónak számító, teljességre törekvő és kritikai igénnyel létrehozott 1784-es utrechti Janus Pannonius-kiadás kapcsán az érdeklődés előterébe került Kovásznai Sándor[1] marosvásárhelyi filológus professzor. Kocziány László és Deé Nagy Anikó kutatásai óta tudjuk, hogy Kovásznai Teleki Sámuel mellett igen jelentős részt vállalt a kiadás előkészítésében. Köszeghy Péter a marosvásárhelyi Teleki tékában hatalmas terjedelmű (több mint ezer oldalt kitevő) kéziratos anyagot talált, amely az utrechti kiadáshoz készült, és lényegében az addigi legteljesebb Janus-kommentárnak tekinthető. A kéziratról készített fotókópiákat - az autográf kézirat Kovásznai Sándor műve - átadta nekem. Tartalma nem került bele az utrechti edícióba néhány kisebb-nagyobb összefüggő résztől eltekintve, de jelentőségét és aktualitását nem lehet megkérdőjelezni, több okból sem. Az első és legfontosabb, hogy ezen kívül nem létezik Janus Pannonius összes műveihez írt kommentár mind a mai napig. Napjaink kritikai kiadása csak az epigrammákat dolgozza fel,[2] a többi egyelőre előkészületben, a modern kommentár úgyszintén. Kovásznai Sándor latin nyelvű kézirata tehát az egyetlen, rendelkezésünkre álló Janus-kommentár, még akkor is, ha nem feltétlenül tartalmaz a mai

[1] *Iani Pannonii Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia 1-2.* Traiecti ad Rhenum, 1784.

[2] Mayer Gyula – Török László: *Iani Pannonii Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata. Fasciculus 1.* Seriem redigunt Stephanus Borzsák et Ágnes Ritoók-Szalay. Textus edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius Mayer. Similia addidit Ladislaus Török, Budapest, Balassi Kiadó, 2006.

tudásunkhoz és kutatási eredményeinkhez képest új nézeteket. Jelentősége inkább abban mérhető, hogy mit adott Kovásznai a magyar tudománytörténetnek, hiszen Matthaeus Fortunatus után ő az első, aki egyáltalán foglalkozik szövegkritikai munkálatokkal, és azt mindjárt, mindenféle honi előzmények nélkül, megfelelő színvonalon írja meg. A megfelelő színvonal jelen esetben azt jelenti, hogy megüti az európai filológiai tradíció mércéjét. (Kovásznai Leydenben, az egyik mérvadó filológiai műhelyben alapozta meg tudását.) Tette ezt pedig a XVIII. század végi Erdélyben, egy olyan helyen és korszakban, ahol és amikor a mai tudománytörténeti ismereteink szerint nem létezett klasszika-filológia, neolatin filológia pedig még annyira sem.

Kovásznai Sándor nem csupán filológus, de történész, irodalmár és neolatin költő is egyben. Mivel Kazinczy Ferenc negatív ítélete miatt költői minőségében soha nem kapott jelentős elismerést – Gyöngyösi utánzónak tartották – tudósi mivoltáról is megfeledkezett az utókor. A feledés homályát sűrítette még az a tény is, hogy Teleki gróf egyáltalán nem tett említést Kovásznai Sándorról, mikor 1784-ben a közöl munka gyümölcsként megjelent Utrechtben a Janus-kötet. Éppen ezért, ezt mindenki csak a Teleki-kiadásként ismerte, holott a munkát Kovásznai végezte, a kézirat feldolgozása alapján ez már tényként állítható.

A célom a disszertáció megírásával az, hogy Kovásznai Sándornak mint filológusnak emléket állítsak, és kijelöljem méltó helyét a tudománytörténetben.

II. A TÉMÁRA VONATKOZÓ SZAKIRODALOM

Összefoglaló jellegű magyar filológiatörténeti szakirodalmat sajnálatos módon nem sokat találhatunk. Sokkal jellemzőbb a monografikus, inkább egy bizonyos korszakot felölelő, vagy egy bizonyos iskolával, esetleg jeles tudós személyiséggel foglalkozó munka.[3] Egyébiránt maga a magyar filológiatörténet mint kutatási terület sem tekint vissza túl nagy tradícióra, hiszen a közvélemény a mai napig úgy tartja számon, hogy Ábel Jenő fellépéséig nem beszélhetünk hazai klasszika-filológiai iskoláról, filológiai tradícióról még ennyire sem. A magyarországi neolatin filológia- és irodalomtörténet legfontosabb figurája egyértelműen Janus Pannonius, vele kapcsolatban számtalan magyar és külföldi vonatkozású szakirodalmi mű, szövegkiadás keletkezett. Zsámboky János hozta létre a XVI. század legteljesebb Janus-kiadását,[4] ez szolgált alapul az

[3] A teljesség igénye nélkül például:
- Ábel Jenő: *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon - Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapest – Lipsiae, Brockhaus, 1880.
- Borzsák István: *Ábel Jenő*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Borzsák István: *Budai Ézsaiás és a klasszika filológiánk kezdetei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.
- Csapodi Csaba: *A Janus Pannonius szöveghagyomány*, sorozat: Humanizmus és reformáció, 10, szerk.: Jankovics József, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, 1997.
- Kocziány László: *Kovásznai Sándor, Az ész igaz útján, Válogatott írások*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970.
- Vári Rezső: *A classica-philologia encyclopaediája. A classica-philologia tudományágainak módszertanába bevezető kézikönyv*, Budapest, Athaeneum, 1906.

[4] Pannonius Janus: *Opera*, ed. Iohannes Sambucus, Bécs, Stainhofer, 1569. Lit. RMK III. 585, App. H. 432 (Eh)

1784-ben megjelent Teleki- és Kovásznai-féle utrechti edícióhoz. Ezután egy hosszú évszázadig szünetelt a kutatás, egészen Ábel Jenő XIX. század végi felléptéig, akinek viszont nem volt tudomása Kovásznai filológusi munkásságáról. A következő lépcsőt Huszti József jelenti, aki 1931-ben adta ki Janus-monográfiáját,[5] majd az ő bázisaira építkezve hihetetlenül gyors ütemben indult útjára a Janus-kutatás. Békés Enikő bibliográfiája[6] ad igen részletes, áttekintő képet a mai Janus Pannonius-szakirodalomról. Feltétlenül szeretném felhívni a figyelmet a magyar historia litteraria feltárására vonatkozó kutatásokra, amelyek eredményeit Tüskés Gábor és kutatócsoportja[7] publikálja folyamatosan. Ami a magyar szövegkritikát illeti, Ábel Jenőn és a Ponori Thewrewk-iskolán[8] kívül feltétlen említést érdemel Vári Rezső szintézisjellegű monográfiája[9] a magyar filológia kezdeteiről. Kovásznai Sándorról összefoglaló munkát először Kocziány László írt,[10] de filológiai munkásságáról említést tesz Deé Nagy Anikó is.[11]

Az európai neolatin filológiatörténeti kutatások ennél jóval sokrétűbbek, és természetesen nem kizárólag egyetlen szerzőre, vagy

[5] Huszti József: *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931.
[6] Békés Enikő: *Janus Pannonius, Válogatott bibliográfia*, Budapest, Balassi Kiadó, 2006.
[7] Vö. *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor, sorozat: Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok, szerk.: Szörényi László, Tverdota György, Budapest, Universitas Kiadó, 2006.
[8] Vö. Borzsák István: *Ábel Jenő*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
[9] Vári Rezső: *A classica-philologia encyclopaediája. A classica-philologia tudományágainak módszertanába bevezető kézikönyv*, Budapest, Athaeneum, 1906.
[10] Kocziány László: *Kovásznai Sándor, Az ész igaz útján, Válogatott írások*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970.
[11] Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, 1997.

korszakra irányulnak. A szakirodalom bemutatásának sorát egészen Petrarcától el lehetne kezdeni, és lehetne folytatni számtalan nagy névvel, úgymint Erasmus, Gerhard és Isaac Vossius, a Scaligerek, az Étienne-család, Daniel és Nicolaus Heinsius, Hugo Grotius, Guillaume Budé, Jacques Bongars, majd Thomas Farnabyn és Richard Bentleyn át egészen Ulrich von Wilamowitz-Moellendorffig. A sor végtelen, így inkább csupán a nagyobb, összefoglaló munkákat, valamint a legújabb kommentártörténeti kutatásokat említeném. A kötet, amely alapján felépíthettem a dolgozatom filológiatörténeti vázát, Rudolf Pfeiffer munkája[12] volt, amely a kezdetektől fogva a XX. századig tekintette át a teljes tudománytörténetet. A legújabb kutatások fontos eredményeit teszik ki az IANLS (International Association of Neo-Latin Studies) gondozásában háromévente megjelenő kötetek (Acta Conventus Neo-Latini), amelyek a szintén háromévente megrendezésre kerülő neolatin világkonferenciák előadásait és legfrissebb publikációit ismertetik. Nemrégiben látott napvilágot Marianne Pade tanulmánykötete,[13] mely főleg a Quattrocentóra irányuló kommentártörténeti kutatásokat foglalja össze. Az önálló monográfiák szerzői közül pedig meg kell említeni Anthony Graftont,

[12] Pfeiffer, Rudolf: *History of Classical Scholarship*. From 1300 to 1850, Oxford, Clarendon Press, 1976.
[13] *On Renaissance Commentaries*, edited by Marianne Pade, Noctes Neolatinae, Neo-Latin Texts and Studies, 4, Hildesheim-Zürich-New York, Georg Olms Verlag, 2006.

aki nagyszerű kötetet publikált Iosephus Iustus Scaligerről,[14] és megírta a lábjegyzet műfajának fejlődéstörténetét.[15]

III. A DOLGOZAT EREDMÉNYEI

A dolgozat lényege a Janus elégiáihoz írt első négy Kovásznai-kommentár szövegének kritikai kiadása. Ezt megelőzi egy bevezető tanulmány, amely bemutatja Kovásznai munkáját, beillesztve őt az európai filológiatörténetbe.

A tanulmány első fejezete röviden ismerteti Kovásznai Sándor életét és munkásságát, főleg Kocziány László és Deé Nagy Anikó eredményeiből kiindulva. A Kovásznairól kialakult jelenlegi, a Kazinczy Ferencéhez képest jóval pozitívabb vélemény egyértelműen a Kocziány monográfiának köszönhető. Kocziány kötete nem csupán egy tanulmányt tartalmaz, hanem a szerző műveiből is közöl válogatott részleteket, így próbál meg teljes képet adni a valaha oly negatív megítélés áldozatául esett marosvásárhelyi professzorról. Deé Nagy Anikó ezzel szemben csak érintőlegesen beszél Kovásznairól a Teleki-kötetében, mint az erdélyi tudós kör, a tudományos-irodalmi élet, és a közoktatás jeles képviselőjéről, aki nem mellesleg Teleki Sámuelnek segédkezett az utrechti Janus-kiadás előkészítésében. Ezt az utóbbi tényt maga Kocziány is közli, sőt fel is sorolja Kovásznai

[14] Grafton, Anthony: *Ioseph Scaliger: a Study in the History of Classical Scholarship*, Oxford, University Press, 19983.
[15] Grafton, Anthony: *The Footnote. A Curious History*, London, Faber and Faber, 1997.

Sándor összes, nyomtatásban megjelent, illetve kéziratos formában maradt művét (megemlíti a Janus Pannonius összes műveihez írt feljegyzéseket is), mégsem tulajdonít egyikőjük sem oly nagy jelentőséget Kovásznai személyének, amekkorát megérdemelt volna, legalábbis a Janus-kötet létrejöttét illetően. A Kovásznai manuscriptum alapos vizsgálata után ugyanis egyértelműen kijelenthető, hogy a szöveg emendálását Kovásznai végezte, ehhez kommentárt írt, majd Teleki Sámuel a nyomdakész kéziratból kiemelte a neki tetsző, vagy az általa fontosnak vélt részeket, és azokat egy rövidebb változatban beépítette az utrechti kiadásba.

A dolgozat második fejezete ismerteti a magyar filológiatörténet Kovásznai Sándor előtti legfontosabb állomásait, egészen a XVI. századi Janus-kiadásoktól kezdve Ábel Jenőig. Itt fogalmazódik meg az a sarkalatos kérdés, hogy vajon mi oka lehetett Teleki Sámuelnek arra, hogy kihagyja az utrechti kiadásból Kovásznai Sándor rendkívül alapos kutatási eredményeit, hiszen egy korabeli európai szövegkiadás szinte kötelező jelleggel tartalmazta a válogatott filológusok által írt kommentárt is. Sajnos csak lehetséges okokat találtam, amelyek még nélkülözik a közvetlen bizonyítékokat. Thimár Attila,[16] Tarnai Andor[17] és Tüskés Gábor[18] kutatásaiból tudjuk, hogy a XVIII. század

[16] Thimár Attila: *Lingua et litteraria*, in Historia litteraria a XVIII. században, 68-85, szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor, sorozat: Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok, szerk.: Szörényi László, Tverdota György, Budapest, Universitas Kiadó, 2006.

[17] Tarnai Andor: *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, Budapest, Universitas Kiadó, 2004.

végi irodalmi élet, a romantika korszaka magával hozta a közízlés megváltozását, a nemzeti nyelv és irodalom előtérbe kerülését. A klasszikus latin kezdett feledésbe merülni, Janus bűnéül is azt rótták fel, hogy egyetlen sort sem írt magyarul. Elképzelhető, hogy Teleki nemzeti büszkeségből szerette volna Janusnak, az első magyar költőnek a műveit kiadni, de az igen bőséges latin nyelvű magyarázatok csatolását már szükségtelennek ítélte. Az is lehetséges, hogy egyszerűen pénz, vagy időhiány okán, vagy a kommentár rendkívüli terjedelme miatt mellőzte annak kiadását, de erre vonatkozólag semmi biztos támpontunk sincs. Mindenesetre az tény, hogy Kovásznai munkájának mellőzése méltatlanul fosztotta meg őt a filológusi dicsőségtől.

A disszertáció harmadik fejezetében betekintést nyerhetünk a kommentár műfajának kialakulásába és fejlődésébe, valamint megismerkedhetünk az európai reneszánsz korszakának filológiatörténetével. A fejezet megírásában a legtöbb segítséget Rudolf Pfeiffer már említett összefoglaló munkája jelentette, amelynek második kötete a prehumanistáktól kezdve egészen a modern filológia kialakulásáig részletezi a műfaj tradícióit. Azért fontos a filológia európai hagyományának ismertetése, mert így érthetjük meg valójában Kovásznai Sándor művének lényegét. Hiszen szerzőnk – magyar előzmény hiányában – kénytelen volt az európai

[18] Tüskés Gábor: *Az irodalomtudomány és –kritika XVIII. századi történetéhez. Koncepciók, módszerek, kutatási lehetőségek*, in Historia litteraria a XVIII. században, 15-42, szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor, sorozat: Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok, szerk.: Szörényi László, Tverdota György, Budapest, Universitas Kiadó, 2006.

kommentártörténeti tradícióhoz fordulni. Ezt a vállalkozását nagyban elősegítették leydeni tanulmányai, és az évek hosszú során át gyűjtött, kommentárral ellátott klasszikus auktorok szövegeit tartalmazó kötetei. Kovásznai következetesen alkalmazza a Janus-szövegek és az ahhoz tartozó kommentár megírása során a már Petrarca óta szilárdan fennálló alapelveket, tudniillik, hogy a klasszikus tudomány művelése lényegében két alapvető eljárásból áll. Az egyik a szerző szándékának leginkább megfelelő, a lehető legautentikusabb szöveg megállapítása a szövegkritika módszerével. A másik eljárás a szöveg értelmezésével és a szöveg magyarázatával kapcsolatos: azaz a szöveghez kapcsolódó nyelvi, tárgyi, történeti, filozófiai, irodalmi, természettudományi jegyzetek elkészítése. A filológia tárgyához tartozik még a forráskutatás, az életrajzi, kortörténeti adatok összegyűjtése és a szöveg utóéletére, recepciójára vonatkozó adatok összeállítása. A Kovásznai-kézirat tanulmányozása után teljesen egyértelművé válik, hogy Janus-kommentárja híven követi az Itáliából kiinduló, majd a Franciaországon és a Németalföldön átívelő filológiai koncepciót, mind a szöveg emendálása, mind pedig a kommentár metodikája és felépítése tekintetében. Kovásznai tehát létrehozza a számára összes ismert Janus-forrás alapján a lehető legautentikusabb változatot, miközben a hozzátartozó kommentárral még legalább két jelentős dolgot elér. A klasszikus idézetekkel alátámasztott interpretációival kanonizálja a szöveget, azaz beilleszti az európai hagyományba, valamint a minden tudományterületet érintő tárgyi jegyzeteinek hozzácsatolásával lényegében a maga komplexitásában feléleszti az egész antikvitást. Nem mást tesz ezzel, mint amire minden európai

kommentátor törekszik: megérteni, és élővé tenni az adott textust, valamint ezt integrálni az antik világba és szöveghagyományba.[19] A tényt, hogy Kovásznai Sándor magyar alapok híján az európai filológiai tradícióra támaszkodott, több evidencia is alátámasztja. Az első a szövegen alapuló közvetlen bizonyíték: összehasonlítva Kovásznai és a legnagyobb filológusok kritikai és interpretációs módszerét (ezzel a disszertáció későbbi fejezetei foglalkoznak részletesebben), világossá válik számunkra a rendkívüli hasonlóság mind a szöveg megközelítésének metodikája, mind pedig a stílus, a hivatkozási módszer, és a magyarázatok sokszínűsége tekintetében. Közvetlen bizonyítéknak tekinthető másrészt, mikor Kovásznai Sándor maga hivatkozik arra, hogy haszonnal forgatta tudós elődei munkáit, és műveiket fel is használta a kommentár megírása során.[20] A harmadik, inkább közvetettnek minősülő bizonyíték pedig Kovásznai könyvlistája,[21] amelynek jegyzékében megtalálhatjuk a XVI. századtól kezdve a filológiatörténet összes jelen alakjának nevét. Kovásznai tehát olyan kiadásokat mondhatott magáénak, amelyek a klasszikus auktorok szövegkiadásait az itáliai, párizsi, németalföldi és angol klasszika-filológiai iskolák legkiválóbbjai kommentáltak. Kovásznai maga sajnos a szöveghelyek citálása során nem adja meg a felhasznált kötet bibliográfiai adatait, mégis valószínűsíthető, hogy túlnyomórészt a saját tulajdonában álló köteteket használta, minthogy

[19] Ennek a törekvésnek egyik szignifikáns példája Isaac Casaubonus kommentárja Athenaios Deipnosophistájához.

[20] Kovásznai hivatkozik Gyraldusra, Gerhard és Isaac Vossiusra, Volaterranusra, Casaubonusra, Muretusra, Buchnerre, Runkenre, és Henri Étienne-re, etc.

[21] *Catalogus librorum clarissimi quondam Alexandri Kovásznai*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár, M. Irod. Könyvészet, 2 r. 1. sz.

ezek jórészt lefedik a klasszikus irodalmat. Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy más köteteket is meríthetett, itt főleg Teleki Sámuel és a marosvásárhelyi református kollégium gyűjteményét értem.

A tanulmány következő fejezete részletesen ismerteti a Kovásznai-manuscriptumot, feltárva a létrejöttét megelőző körülményeket. Mindenképpen ki kell hangsúlyozni, hogy Kovásznai mellőzésétől függetlenül Teleki Sámuel elévülhetetlen érdemeket szerzett, hiszen nélküle a kötet nem jelenhetett volna meg 1784-ben, Utrechtben. Teleki Sámuel biztosította az összes anyagi feltételt a források megszerzéséhez, valamint a kiadás költségeihez. Kovásznai feladatául jelölte ki viszont Teleki a szöveg filológiai feldolgozását, amelyhez Kovásznai 1771-ben neki is látott. Az összegyűjtött Janus-forrásokat megemlíti mind Teleki az utrechti praefatiójában, mind pedig Kovásznai a kéziratában. A manuscriptumnak két variánsa létezik, az egyik piszkozatnak,[22] a másik változat a nyomdakész kéziratnak[23] tekinthető, és mindkettő a marosvásárhelyi Teleki Tékában található. A Teleki nevével fémjelzett utrechti kiadás hiányos – egyebek között az utókor ezt negatívumként értékelte. A szerzők maguk is tisztában voltak vele, Kovásznai a kéziratban fel is panaszolja, hogy nem volt lehetőségük hozzájutni az itáliai könyvtárakban őrzött anyaghoz, legalábbis csak az utrechti kötet megjelenése után. A kötetbe be nem kerülhetett kiadatlan

[22] Kovásznai Sándor: *Adnotationes ad Ianum Pannonium*, Marosvásárhely, Teleki Könyvtár, 1771-1783, MS autogr., TKt, I-IV. 1462 d/1-4, V. 1462 c. sz.
[23] Kovásznai Sándor: *Notae in Ianum Pannonium*, Marosvásárhely, Teleki Könyvtár, 1778-1779, MS autogr., TKt, I-III. 401 b, c, d, sz.

költeményeket[24] egyébiránt szintén a Teleki Tékában találhatjuk. Kovásznai Notae-jának szerkezete a következőképpen épül fel: először megadja a különböző forrásokat és az elégiák előfordulását az egyes Janus-kiadásokban. Ismerteti a címváltozatokat, majd a teljes elégia szöveget nem közölve (hiszen az utrechti kiadásban ez megtalálható) tér át egy-egy részlet bemutatására, interpretálására, majd az egyes frázisokhoz fűz részletes magyarázatokat. Ezek a jegyzetek mind a műfaj tradíciójának megfelelően, a studia humanitatis szellemében fogantak, és felölelik a mitológia, a grammatika, a természettudományok, a történelem, a filozófia és a filológia területeit, pontosan úgy, mint a Kovásznai könyvlistáján található szövegkiadásokhoz készített kommentárok. A hiányosság mellett még egy súlyos hibát vetnek fel az utrechti kötet kapcsán az utókor ítészei: mégpedig, hogy a szerző nem követi a kronológia, a keletkezési hely, vagy a tematika rendező elvét. A bírálat teljesen jogos, a kiadásban szereplő elégiák sorrendjére nincs kézzel fogható magyarázat; ez azért is érdekes, mert a Kovásznai kézirat a legtöbb esetben helyesen adja meg az egyes költemények feltételezett keletkezési helyét és idejét. Legalábbis Huszti és Juhász kronológiájához képest Kovásznai alapvetően nem tévedett,[25] pedig ő a szöveg belső érveiből és többnyire korabeli történelmi forrásokból indult ki. Mindenesetre Kovásznai több olyan lényegi problémát jár

[24] Iani Pannonii *Carmina inedita*, Marosvásárhely, Teleki Könyvtár, TKt, Tq-675 b/e. S. 226.
[25] Vö. V. Kovács Sándor: *Az újkori Janus Pannonius filológia. Janus elégiáinak időrendi problémái*, in Janus Pannonius, Tanulmányok, 572-574, szerk.: Kardos Tibor – V. Kovács Sándor, sorozat: Memoria Saeculorum Hungariae, 2, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

körül, amelyet csak a modern filológia tudott megoldani. A legfontosabbak a következők: ilyen például Janus nevének, származásának és rokoni kapcsolatai feltárásának kérdése; Janus 1458-as római látogatásának valós szándéka; Janus részvétele az 1463-as boszniai hadjáratban Mátyás kísérőjeként; Janus szerzősége a Fontiushoz címzett episztola kapcsán; vagy Tito Vespasiano Strozza személyének elkülönítése Vespasiano könyvkereskedőétől. Kovásznai minden jegyzete hiteles és megfelelő hivatkozásokkal alátámasztott kortárs és antik auktorok művei alapján. A kézirat kiadásával azt szándékozom elérni, hogy Kovásznai Sándor tudós marosvásárhelyi professzor kommentárja és az utrechti kiadás együtt végre elfoglalhassa méltó helyét nem csupán a Janus-kutatásban, hanem az egész európai kommentártörténeti hagyományban is.

Az ezt követő fejezetben részletesen ismertetem, milyen alapelveket követtem, és milyen módszereket alkalmaztam a Kovásznai-kommentár kritikai előkészítése során. Igyekeztem a modern kritikai edíciók elveit követni. A Janus-elégiák szövegét ellenőriztem az összes - az utrechti kiadás előkészületeihez felhasznált nyomtatott kiadásból. A Janus-elégiák szövegét Kovásznai jegyzeteiből kiemeltem, és a magyarázatok elé illesztettem egészben, az utrechti kiadás szövegváltozata szerint, de a Kovásznai-manuscriptum sorrendjében. A variae lectionest az elégiák szövege alatt, lábjegyzetben tüntettem fel, mégpedig az eltérő edíciókat modern kritikai Janus-kiadásban megállapított sigláit használva. Ez lényegében a kritikai apparátusom első részeként fogható fel

(Kovásznai ugyanis az eltérő olvasatokat a jegyzetek közé ékeli, az errata-t pedig csak a jegyzetek végén közli). A Janus-elégiák szövege után illesztettem a Notae in Ianum Pannonium megfelelő részeit, jelen esetben a manuscriptum szerinti első négy Janus-költeményhez írt jegyzetapparátust. A nyomdakész kéziratot tekintettem értelemszerűen Kovásznai főszövegének, és egybevetettem a piszkozat olvasatával. A piszkozatot ms2-vel jelöltem, és az eltéréseit a Notae főszövege alatt lábjegyzetben tüntettem fel. A szöveg helyesírásában a mai, latin szövegre vonatkozó szabályokat követtem, mert Kovásznai következetlenségei miatt nem láttam értelmét a betűhív átírásnak. A Kovásznai által használt rövidítéseket feloldottam (pl. i. e. = id est), illetve ahol teljesen egyértelmű dologra vonatkozott (pl. v = versus) ott elhagytam. Kovásznai nem használ caputokat a felosztásban, így én sem tartottam szükségesnek ezt a megoldást alkalmazni: a hivatkozás során a kommentár sorszámát, az eredeti manuscriptum oldalszámát, majd az általam adott sorszámot jelöltem (pl. Notae, 3. 47. 1099 = a harmadik elégiához írt kommentár a kézirat 47. oldalán, az 1099. sorban). A dátumot arab számokkal írtam, a hivatkozások rövidítéseit egységesítettem - mivel Kovásznai maga meglehetősen következetlenül alkalmazza ezeket. Kovásznai csupán az aláhúzást használja kiemelés céljából, én ezt árnyaltam: a Janus-idézeteket dőlt betűvel, Kovásznai magyarázatait normál betűvel szedtem, a többi auktortól kölcsönzött idézeteket pedig idézőjelbe tettem. A Kovásznai által hivatkozott auktorok textusait szintén ellenőriztem, és az eltéréseket, pontosításokat, kiegészítéseket, javításokat a kritikai apparátusomban jelöltem. Három különböző típusú jegyzetet

alkalmaztam tehát: az elsőben a Janus-elégiák olvasatainak eltéréseit tüntettem fel, a másodikban a kétféle Kovásznai-kézirat különbségeit, a harmadikban pedig az idézett klasszikus és humanista szerzők szövegeinek pontosításait, kiegészítéseit. A szövegek ellenőrzése során mindig a modern kritikai kiadásokat használtam (Teubner, Loeb, vagy ha ezek nem voltak fellelhetők, akkor a legalaposabb, lehetőleg kritikai igénnyel kidolgozott, hozzáférhető köteteket vettem elő. Kovásznai az idézetek során is következetlenül alkalmazza, vagy akár el is hagyja a jelöléseket, illetve pontatlanul, hiányosan citálja a szövegeket, én mindezeket egységesítve javítottam. A szerzőket és műveiket, illetve a jelölésüket a bibliográfiában és rövidítésjegyzékben soroltam fel. A dolgozathoz tartozik még név- és tárgymutató, valamint a Catalogus librorum Alexandri Kovásznai klasszikus auktorokra vonatkozó listája, valamint az Ad Bartholomaeum Fontium címet viselő tévesen Janus-elégiának tulajdonított *episztola kommentárja* a Kovásznai-kéziratból.

A disszertáció utolsó fejezete szeretné azt a két felvetést megválaszolni, hogy hogyan értékelhető Kovásznai Sándor filológusként: egyrészt miként illeszkedik az európai tradícióba, másrészt pedig hol jelölhető ki a helye a magyar Janus-filológiában. A kommentár szűk értelemben véve nem szépirodalmi, hanem a filológia tárgykörébe tartozó műfaj, amelynek szigorú kritériumai vannak. Magyar mintája ebben Kovásznai Sándornak nem lehetett, éppen ezért a nemzetközi tradícióhoz nyúlt vissza. Bizonyítéknak tekinthető a Kovásznai-könyvlistán található kötetek sokasága, amelyek egytől

egyig kommentárral ellátott klasszikus szövegkiadásokat tartalmaztak. A kommentárokat Erasmustól kezdve a XVIII. századig Európa legnevesebb filológusai írták. Habár Kovásznai soha nem jelöli meg pontosan, hogy mely köteteket használta a Janus-költeményekhez írt magyarázatok elkészítése során, valószínűsíthető, hogy a könyvlistáján szereplő kötetek kommentárjaiból vette a mintát. Saját *maga is hivatkozik közülük egy-egy nagyobb névre* manuscriptumában. Reményeim szerint sikerült megmutatnom, hogy Kovásznai Sándor kommentárjára is igaz mindaz, amit a XVIII. századra kikristályosodott kommentár-műfajról általánosságban el lehetett mondani. Ami pedig Kovásznainak a magyar filológia-történetben és Janus-kutatásban elfoglalt helyét illeti, elég csak azt hangsúlyozni ismét, hogy előtte ilyen műfaj Magyarországon eddig egy kivételtől (Matthaeus Fortunatus) eltekintve nem létezett. Nem tartom tehát túlzásnak azt az állítást, hogy Kovásznai Sándor hazánkban lényegében műfajteremtő művet alkotott, és ha manuscriptuma nyomtatásba kerül, példát mutathatott volna mind tudásban, mind a kritikai-filolgóiai metódus alkalmazásában az utána következő nemzedéknek, már jóval Ábel Jenő és a Ponori-Thewrewk-iskola megjelenése előtt. A Janus-kutatásban elfoglalt méltó helyét is akkor érthetjük meg, ha elgondolkodunk azokon a problémákon, amelyeket Kovásznai vetett fel, és csak esetleg a modern Janus-filológia tudott megoldani. Kovásznai Sándor sok esetben nem jutott el a problémafelvetéstől a megoldásig, mert ezeket lényegében a szövegből vett belső érvek alapján járta körül. Külföldi tanulmányúton Leyden kivételével Janus Pannonius kapcsán soha nem járt, így nem

adódott számára lehetőség tágabb körű kutatások elvégzésére. Hozott anyagból dolgozhatott csupán, így csak azt tudta felhasználni, amit Teleki gróf számára feldolgozásra átadott. Éles kritikai logikája segítségével meg tudta fejteni azokat a problémákat, amelyeket a szövegből ki lehetett következtetni, de sajnos meg kell állapítanunk, hogy a mai modern Janus-filológiához lényegében már semmi újat nem tett hozzá. Kommentárja a kor európai színvonalának megfelel, de a mai olvasó számára helyenként túlzónak, terjengősnek, szétszórtnak tűnhet. Teleki Sámuel az utrechti kiadásból lényegében teljesen mellőzte Kovásznai kommentárját, de megtartott és kiválogatott olyan részeket, amelyek bizonyíthatóan a Kovásznai-kéziratból származnak, például a Carminum Appendix, és a Janus életrajzait tartalmazó részekben.[26] Az eddig csak részben feltárt Kovásznai-hagyatékból még nem derült fény arra, hogy a fent említett részek kompilációját Teleki, vagy esetleg maga Kovásznai végezte. Minden részletre kiterjedően ezt csak a teljes Kovásznai-hagyaték feltárásával lehetne igazolni.

Reményeim szerint a Kovásznai-kézirat egy részének kiadásával sikerül bebizonyítanom, hogy Kovásznai Sándor, habár a modern Janus-filológia őt már túlhaladta, a XVIII. században, hazánkban

[26] Janus életrajzi adataira nézve vö. Kovásznai Notae-jának egyes részleteit (Notae, 3. 37-38, 728-772; Notae, 3. 36-37, 686-722; Notae, 3. 34, 601-604; Notae, 3. 35, 650-653; Notae, 6. 83-89) az utrechti kiadás Teleki-féle Janus életrajzával (Iani Pannonii Poemata, Traiecti ad Rhenum, 1784, Nostra brevis narratio et expositio de vita Iani Pannonii, II. 163-167; II. 169-172). – A Fontius-episztola Telekinél az utrechti kiadás I. kötetében a Carminum Appendixében szerepel. Vö. a dolgozat Appendixében található Kovásznai kézirattal, amelynek egy-egy részlete szó szerinti megegyezést mutat a Teleki által közölt jegyzetekkel.

egyedülálló módon európai tudományos színvonalat képviselt. Olyan kommentárt hozott létre, amely a korabeli nemzetközi hagyományba szervesen illeszkedik, hazánkban pedig műfajteremtő erővel bírt volna, jócskán megelőzve ezzel Ábelt és Ponor-Thewrewk Emilt, ha őt méltatlanul el nem feledik.